

Proměny národnostní struktury českých zemí – historický nástin a legislativní rámec od roku 1945 do současnosti

Pavel KRÁKORA, Zdenka NOVÁKOVÁ

Changes of National Structure of the Czech Lands – Historical Outline and Legislative Framework from 1945 to the Present

Abstract: This text deals with the problems of shaping national structure of the Czech Lands. It is mentioned primarily historical context with beginning of German's colonization of border (peripheral) areas of the Czech Lands in 13th century and later competitions Czechs and Germans during 19th and the first half of 20th century. In next part of the text are following changes of national structure after 1945 (Czechoslovakia with regard to Czech Lands) to the present including legislative point of views.
Key Words: National minorities, Czech Lands, Czechoslovakia, Czech Republic, History, Present, Czechs, Germans, Legislative Framework

Úvod

Počátky národní heterogenity českých zemí lze obecně klást do období vrcholného středověku, konkrétně do druhé poloviny 13. století, kdy v důsledku tzv. vnější kolonizace dochází k zásadní restrukturalizaci tehdejší společnosti. Hornaté pohraniční oblasti Čech a Moravy byly osídlovány německy mluvícím obyvatelstvem především ze Saska, Frank, Švábska, Durynska, Falce a Bavorska. Tito nově příchozí v původně

zalesněné a nepřístupné krajině zakládají (lokují) širokou síť vesnic a měst. Zároveň sebou z původního prostředí přinášejí nové právní normy a zvyklosti, jimiž je celý proces kolonizace determinován: v případě vesnic se objevuje pojem emfyteuze, v případě měst dochází k přenesení různých variant městského práva (nejčastěji tzv. městské právo severoněmecké a jihoněmecké) (srov. Klápště, 2012).¹

Na území českých zemí se tak pozvolna formovala nová národnostní entita, která svou definitivní podobu získává v průběhu 16. a 17. století – tj. v období charakterizovaném znatelným demografickým a hospodářským růstem. Vnitrozemí Čech a Moravy se v důsledku zmíněného procesu stalo (až na výjimky reprezentované většími městskými aglomeracemi typu Prahy, Brna a Olomouce) doménou českého obyvatelstva, naopak příhraniční oblasti, pro které se posléze vžil zobecňující název Sudety, získaly povětšinou ryze německý charakter. Zároveň je však nutné zdůraznit, že pro období vrcholného středověku (podobně i raného novověku) nelze aplikovat nacionální náhledy typické zvláště pro 19. století.² Ve středověké a novověké společnosti národnostní (resp. jazykový) aspekt nepředstavoval zásadní dělícího, následně se v jistém smyslu redukoval na nejvyšší patra společnosti, když v rámci formujícího se stavovského státu začal na počátku 17. století uvnitř šlechtické obce být – zejména při udělování šlechtického inkolátu – kladen důraz na znalost zemského jazyka a vztah k „zemi“, v níž urozená osoba disponovala pozemkovým vlastnictvím.

1 Formování národnostní struktury českých zemí v 17.–19. století

Určitý předěl ve vztahu k budoucí podobě vztahů dvou hlavních formujících se národnostních skupin, které obývaly teritorium českých zemí, představovalo vydání Obnoveného zřízení zemského pro Čechy v roce 1627 a pro Moravu o rok později. Jedno z mnoha ustanovení tohoto dokumentu se rovněž týkalo německého jazyka, který byl oproti dřívějšímu plně zrovnoprávněn z češtinou. Posilování němčiny následně pokračovalo v době osvětského absolutismu druhé poloviny 18. století, kdy se v rámci prováděných centralizačních reforem stává úředním jazykem sehrávajícím do značné míry roli jednotícího prvku v nově etablovaném

byrokratickém aparátu rakouské monarchie. Dvorským dekretem z května 1784 byla němčina vyhlášena oficiálním celozemským úředním jazykem, čeština byla de facto odsunuta do pozice pomocného jednacího jazyka a její užívání se stále zřetelněji omezovalo na neprivilegované vrstvy obyvatelstva českých zemí.

Zmíněné tendence, které v rámci habsburské monarchie jako celku směřovaly k preferování němčiny, zároveň představovaly významný faktor v procesu formování českého národního vědomí. Počátky tohoto procesu obecně označovaného (nejen v kontextu českých zemí) jako národní obrození je možno klást, podobně jako jinde v Evropě, do období po roce 1750, kdy na scénu pozvolna vystupují zřetelně vyhraněná národní společenství – tj. moderní národy, které pojí společné historické kořeny, mají vymezené dané území a hlásí se k jednomu jazyku a kulturním tradicím (srov. Křen, 1992).

Lze bezesporu konstatovat, že nejhmatatelnější výsledek národního obrození je v průběhu druhé poloviny 19. století reprezentován vytvořením moderní české národní entity (a také českého nacionalismu). Mimo definitivního prosazení (a zachování) češtiny jako dorozumívacího a posléze i úředního jazyka se v inkriminovaném období pozvolna vytváří česká politika (a český politický program) reprezentující a hájící zájmy Čechů na úrovni celé habsburské monarchie. Uvedený proces je rovněž úzce spjat s formováním a vzestupem občanské společnosti. Mimo to se plně etabluje české školství, věda, kultura a podnikatelské elity (proces industrializace, rozmach zemědělské produkce, budování dopravní infrastruktury a další). Zároveň je nutno podotknout, že identický proces národního stmelování samozřejmě probíhal i mezi německým obyvatelstvem v českých zemích (srov. Křen, 1990).

Na sklonku 19. století tak v Čechách, na Moravě a ve Slezsku již vedle sebe existovaly dvě významné národnostní skupiny, v jejichž vztahu se stále výrazněji projevovaly prvky latentní skryté rivality, které čas od času vyústily v otevřený konflikt (např. tzv. jazykové bouře roku 1897 a 1898). Nicméně navzdory všem potížím, kterými se soužití Čechů a Němců v této době vyznačovalo, dokázal politický a správní systém rakousko-uherské monarchie, resp. přesněji její neuherské části, tj. Předlitavska, udržovat (byť křehkou) česko-německou rovnováhu a národnostní

třenice do značné míry absorbovat.³ Vzájemný vztah Čechů a Němců na teritoriu českých zemí se vyhroutil teprve po vypuknutí I. světové války roku 1914 a vyústil ve vznik samostatného československého státu na konci října roku 1918.

Do roku 1918 nebyli Němci v českých zemích rozhodně vnímáni jako národnost, které by náležel statut minority. Tato skutečnost byla pocho-pitelně dána existencí Rakousko-Uherska, ve kterém, ačkoli se jednalo o státní celek integrující ve svých hranicích nespočet národů a národností, v jeho předlitavské (neuherské) části v nejvyšších centrálních institucích zřetelně převažoval německý živel, a za primární úřední a dorozumívací jazyk zde byla jednoznačně považována němčina.

První přesnější statistické údaje o vzájemném početním poměru Čechů a Němců v českých zemích pocházejí z roku 1880, kdy proběhlo první sčítání obyvatelstva. V Čechách v té době žilo přibližně 3,5 miliónu obyvatel hlásících se k české národnosti (63 %) a něco přes 2 milióny (37 %) hlásících se k národnosti německé. Na Moravě vyzníval poměr českého a německého obyvatelstva pro Čechy o něco příznivěji – přibližně 70 % Čechů (cca 1,5 miliónu obyvatel) ke 30 % Němcům (cca 629 tisíc obyvatel), naopak v rakouském Slezsku s centrem v Opavě byli Češi oproti Němcům ve výrazné menšině (126 tisíc obyvatel české národnosti, tj. cca 23 % k 270 tisícům obyvatel německé národnosti, tj. přibližně 49 %). Celkový poměr za české země tak činil 5,1 miliónů Čechů (64 %) ke 2,9 miliónům Němců (36 %). Do posledního sčítání obyvatel před vypuknutím I. světové války, které se uskutečnilo v roce 1910, se výše zmíněné údaje jen nepatrně posunuly ve prospěch obyvatel české národnosti – tj. 67 % (6,28 miliónů obyvatel) Čechů a 33 % (3,15 miliónů obyvatel) Němců. K relevantním národnostním, resp. etnickým menšinám patřili v českých zemích daného období obyvatelé hlásící se k židovskému náboženství a také Poláci v oblasti Těšínska, kde do roku 1918 představovali přibližně 31 % z celkového počtu obyvatel rakouského Slezska (Kořalka, 1996, s. 138–143).

Je nutno podotknout, že i navzdory pestré skladbě národů a etnik, již se vyznačovala rakousko-uherská monarchie, zde – zejména pak v předlitavské části – převládala ve vztahu k jednotlivým národnostním skupinám (Češi, Poláci, Slovinci a další) poměrně široká míra autonomie

a tolerance, bylo jim umožněno užívat místní jazyk, a to včetně úředního styku a jednotlivé „korunní země“ měly rovněž široké zastoupení jak ve vídeňské říšské radě, tak v centrální exekutivě. Na straně druhé nebylo v tomto pomyslném středoevropském tavícím kotli národů, jehož jediným pojítkem se stala osoba panovníka a stále více upozadovaná idea rakušanství spjatá s loajalitou ke státu a vládoucí dynastii, zcela možné eliminovat tenze plynoucí z nárůstu nacionalismu a snah získat pro daný národ maximum možného, v mnoha případech pak na úkor národa druhého, což platilo zejména pro soužití Čechů a Němců v Čechách, na Moravě a dílem i v rakouském Slezsku.

2 Národnostní struktura Československé republiky let 1918–1938

Ve vztahu k národnostní struktuře obyvatelstva a k národnostním menšinám se situace poměrně zásadním způsobem proměnila po vyhlášení československého státu 28. října 1918. Nově vzniklý stát zahrnoval mimo teritoria českých zemí také část tzv. Zalitavska (uherských zemí), a to Slovensko (dřívější Horní Uhry) a Podkarpatskou Rus. Již na základě této skutečnosti se nemohlo jednat z hlediska národnostního o unifikovaný celek. V českých zemích nadto zůstala významná část obyvatel hlásících se k německé národnosti. Na základě prvního sčítání obyvatel, které se na území Československé republiky uskutečnilo v roce 1921, tvořili obyvatelé české národnosti přibližně 68 % obyvatel Čech, Moravy a Slezska (cca 6,7 miliónu obyvatel), Němci pak přibližně 32 % (cca 3 milióny) obyvatel, necelé 1 % (cca 70 tisíc) představovali obyvatelé polské národnosti a okolo 30 tisíc obyvatel se přihlásilo k židovskému etniku. V rámci Slovenska žilo k roku 1921 něco přes 2 milióny Slováků, v jižních partiích země měli výrazné zastoupení obyvatelé hlásící se k maďarské národnosti – přibližně 637 tisíc obyvatel – a nezanedbatelnou menšinu na Slovensku reprezentovali zdejší Němci v počtu dosahujícím téměř 140 tisíc obyvatel. Na Podkarpatské Rusi se k rusínské národnosti přihlásilo 373 tisíc obyvatel, k maďarské 102 tisíc a k židovskému etniku 80 tisíc obyvatel. Němci s deseti tisíci obyvateli zde tvořili relativně zanedbatelnou menšinu, podobně tomu bylo v případě necelých 20 tisíc Čechů a Slováků působících v této nejvýchodnější části Československa

v nejrozličnějších administrativních a státem zřizovaných pozicích (učitelé, četnictvo a další) (srov. Kladiwa a kol., 2016).

Obecně lze konstatovat, že Československá republika všem obyvatelům, kteří se hlásili k některé z mnoha národnostních či etnických minorit, garantovala a poskytovala na svou dobu vysokou míru právního zajištění v oblasti jazykové, vzdělávací, kulturní a v neposlední řadě i politické. Téměř všechny menšiny žijící na území státu disponovaly širokou škálou politických stran a měly své zastoupení v československém parlamentu, v případě Němců i na úrovni ministrů v československé vládě, a to až do konce existence tzv. první republiky v roce 1938 (srov. Kárník, 2003a, 2003b a 2002; Křen; 2005).

Nejvýznamnější národnostní menšinou v Československu let 1918–1938, jak již bylo naznačeno, se stali Němci.⁴ Vzhledem ke svému vysokému počtu (3 milióny obyvatel) však mohli status národnostní menšiny získat až poté, kdy byl, víceméně uměle a utilitárně, deklarován jednotný československý národ zahrnující Čechy a Slováky. Jednalo se o projekt, který měl podpořit a posílit existenci jednotného státu Čechů a Slováků (prosazovaný zejména ministrem zahraničí Edvardem Benešem) a zajistit jeho vnitřní stabilitu. Idea čechoslovakismu tak skutečně odsunula Němce žijící na území Československa do role národnostní menšiny, což nebylo z jejich strany pochopitelně vnímáno jako pozitivum, nicméně v průběhu 20. let minulého století nakonec mezi československými Němci převládl aktivistický proud plně akceptující realitu nově vzniklého státu. Obrat nastal po roce 1933 jako přímý důsledek nástupu nacismu v sousedním Německu, do jisté míry umocněný silně negativními dopady hospodářské krize v oblastech Československa osídlených německým obyvatelstvem. Stále více československých Němců začalo inklinovat k nacismu a iredentě. Celý proces vyústil na konci září roku 1938 (mnichovská dohoda) v odtržení pohraničních oblastí českých zemí a jejich připojení k Německu, což představovalo faktické rozbití Československa, na kterém se vedle nacistické Třetí říše přímo podíleli také českoslovenští Němci (srov. Kárník, 2003b).

Mezi významné národnostní menšiny v Československu let 1918–1938 patřili rovněž Maďari soustředění, jak již bylo zmíněno, v jižní části Slovenska a Podkarpatské Rusi, a to v celkovém počtu dosahujícím 750 tisíc

obyvatel. Maďari rovněž představovali značnou část obyvatel Bratislavy, největšího slovenského města. V důsledků zmiňovaných mnichovských událostí roku 1938 došlo na základě tzv. vídeňské arbitráže z počátku listopadu 1938 k odtržení území osídlených Maďary od Československa a jejich následnému začlenění do horthyovského Maďarska.

Poměrně komplikovaně se vyvíjela situace v oblastech československého státu osídlených Poláky. Jednalo se zejména o Těšínsko, které se v letech 1919–1920 stalo předmětem sporu mezi Československem a Polskem. Tento spor přerostl v lokální ozbrojený konflikt a na zásah vítězných mocností Dohody bylo nakonec Těšínsko rozděleno mezi oba znesvářené státy, přičemž hraniční čára z větší části kopírovala řeku Olši. Na území československého Těšínska se nacházelo přibližně 70 tisíc občanů hlásících se k polské národnosti či polskému jazyku s tím, že měli zajištěna všechna výše zmíněná práva vztahující se na národnostní a etnické menšiny žijící v rámci československého státu (školství, kulturní a osvětové spolky, politické strany a další). V říjnu roku 1938 byla větší část československého Těšínska s převahou obyvatel polské národnosti na základě ultimativního požadavku vzneseného směrem k československé vládě fakticky anektována Polskem (srov. Gawrecki, 1999, s. 300–326).

Statut národnostní menšiny získali v Československu let 1918–1938 také Rusíni, z nichž převážná většina žila na Podkarpatské Rusi, část – přibližně 80 tisíc – pak byla usazena na východním Slovensku. Podkarpatská Rus se stala součástí Československa na základě dohod T. G. Masaryka s představiteli rusínské emigrace v USA Antonem Beskidem a Hryhorijem Žatkovičem s příslibem autonomního statusu, který však na počátku existence nového státu nebyl zcela naplňován. Z ekonomického hlediska se jednalo o nejméně rozvinutou oblast Československa s nedostatečnou dopravní infrastrukturou a s minimální mírou gramotnosti obyvatel, která vyžadovala poměrně vysoké investice. Na podzim roku 1938, jak bylo uvedeno výše, došlo k odtržení oblastí osídlených Maďary, v březnu následujícího roku se pak i zbývající území Podkarpatské Rusi stalo součástí Maďarska.⁵

Mnichovská dohoda ze září roku 1938 předznamenávající výrazné územní okleštění Československa a poté úplná likvidace československé státnosti v březnu roku 1939, která byla následována válečnými událostmi,

měly zásadní dopad na poválečnou podobu státu a vnímání národnostních menšin, zejména pak menšiny německé. Konkrétní podoba vývoje českých zemí, resp. Československa po roce 1945 až do současnosti v kontextu národnostních menšin s legislativními aspekty je v přehledu nastíněna v další kapitole.

3. Právní úprava postavení národnostních menšin v Československu a českých zemích po roce 1945

Z historického hlediska byl po skončení druhé světové války patrný záporný vztah k menšinám. V ČSR byla v tomto období prosazována protimenšinová politika a republika byla chápána jako národní stát pouze Čechů a Slováků. Nepřátelská atmosféra se projevovala zejména vůči neslovanským menšinám, především pak vůči Němcům a Maďarům (Petráš, 2009. s. 95). Posléze, v několika etapách mezi léty 1945–1948, byla historicky nejvýznamnější menšina odsunem likvidována. Němci byli z velké části odsunuti. U Maďarů se projevovaly snahy o odsun a asimilaci (Sládek, 2002, s. 147–151).

Na daný stav reagoval v tuto dobu Dekret prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. ze dne 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa (viz <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-12>).

Záporný postoj měla poválečná ČSR i k polské menšině, kde hlavní příčinou byl hraniční konflikt o Těšínsko. Oproti maďarské menšině však lze konstatovat, že jí byla zaručena rovná občanská práva včetně národního školství. V roce 1947 byla uzavřena Smlouva o přátelství a vzájemné pomoci mezi Polskem a Československem, jež napomohla ke zklidnění vzájemných vztahů (Petráš, 2004. s. 246–247).

Další významné menšiny, které byly druhou světovou válkou postiženy, byla menšina židovská a romská. Židům nebyl po návratu z koncentračních táborů vrácen majetek, a v jistém ohledu se objevovaly prvky mírného antisemitismu. Romové jako menšina byli v českých zemích téměř zlikvidováni. Znění zákona č. 117/1927 Sb. z. a n. o potulných cikánech bylo vůči nim i přes značně diskriminační charakter uplatňováno až do roku 1950 (Petráš, 2004, s. 248).

V letech 1948–1949 byla Němcům usnadněna cesta k získání československého občanství. Zákonem č. 34/1953 Sb. ze dne 24. dubna 1953, jímž některé osoby nabývají československého státního občanství, bylo v ustanovení § 1 odst. 1 deklarováno, že: „Osoby německé národnosti, které pozbyly československého státního občanství podle dekretu č. 33/1945 Sb. a mají v den, kdy tento zákon nabude účinnosti, bydliště na území Československé republiky, stávají se československými občany, pokud československého státního občanství nenabývaly již dříve.“ (viz <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1953-34>)

Po roce 1948 byla zároveň provedena opatření posilující právní postavení Maďarů. V důsledku změn sovětské politiky vůči Izraeli mnoho Židů emigrovalo, mnoho jich bylo vězněno či posláno na nucené práce. Ve vztahu k Romům bylo zrušena legislativní úprava z roku 1927 a došlo ke zlepšení jejich materiálního zázemí (Petráš, 2004, s. 251–252).

Od počátku 60. let se měnil názor na postavení německého obyvatelstva, mělo se za to, že byl německý problém v Československu definitivně vyřešen už odsunem Němců v letech 1945–1947 a že je již definitivně zajištěna rovnoprávnost občanů německé národnosti ve všech oblastech společenského života (Staněk, 1993, s. 151).

V následujících letech byl přijat ústavní zákon č. 144/1968 Sb, o postavení národností v Československé socialistické republice, jež ve svém čl. 1 stanovil, že: „Československá socialistická republika, jako společný stát českého a slovenského národa a národností žijících na jeho území, v duchu socialistické demokracie a internacionalismu zabezpečuje maďarské, německé, polské a ukrajinské (rusínské) národnosti možnosti a prostředky všestranného rozvoje.“ (viz <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1968-144>)

Tímto ustanovením bylo Československo chápáno jako společný stát národů a národností, bylo posíleno postavení menšin, zajištění jejich práv a vzájemného zrovnoprávnění. Šlo tedy o velmi významný právní předpis dotýkající se menšinové problematiky, jehož účinnost trvala až do roku 1991.

V 70. a 80. letech minulého století, tj. v období tzv. normalizace, nebyly zaznamenány výrazné zásahy do menšinové politiky. Problematickou se

jevila pouze oblast používání jazyka národnostních menšin, v úředním styku jich byl užíváno minimálně, co se maďarské menšiny týče, zde byla situace nejkritičtější (Petráš, 2009, s. 124).

Po listopadových událostech roku 1989 se postoj k národnostním menšinám proměnil a lze konstatovat, že oproti předchozí dekádě spjaté a autoritativně byrokratickým komunistickým režimem byl mnohem vstřícnější a získal pevnou legislativní bázi. Započaly přípravy Listiny základních práv a svobod, jejímž přijetím došlo k derogaci ústavního zákona č. 144/1968 Sb., o postavení národností v Československé socialistické republice.

V současné době je základem právní úpravy ústavní zákon č. 1/1993 Sb. Ústava České republiky, která v článku 6 stanoví, že politická rozhodnutí vycházejí z vůle většiny, vyjádřené hlasováním, a že toto rozhodování dbá ochrany menšin. Dále pak usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod, jako součásti ústavního pořádku České republiky v článku 24 a 25 stanoví, že příslušnost k národnostní nebo etnické menšině nesmí být nikomu na újmu a že je těmto občanům zaručen všestranný rozvoj v oblasti rozvoje vlastní kultury, právo šíření a přijímání informací v jejich mateřském jazyku a sdružování se v národnostních sdruženích. Rovněž se těmto občanům zaručuje právo na vzdělání v jejich jazyku, právo užívat jejich jazyka v úředním styku a právo účasti na řešení věcí týkajících se národnostních a etnických menšin.

Listina základních práv a svobod dále předpokládá úpravu podmínek realizace daných práv zákonem, a tak se s konkrétními právními instituty z dané oblasti setkáváme napříč celým právním řádem. Především pak jde o nediskriminační ustanovení navazující na článek 3 odst. 1 a 2 Listiny, jenž zakazuje diskriminaci dle pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství, politického či jiného smýšlení, národnostního nebo sociálního původu, příslušnosti k národnostní nebo etnické menšině, majetku, rodu nebo jiného postavení a opravňuje občany svobodně se rozhodovat o své národnosti bez ovlivňování takového rozhodování a nátlaku směřujícího k odnárodnňování. V procesním řízení je článkem 37 odst. 4 Listiny občanům zaručeno právo na tlumočníka za předpokladu, že prohlásí, že neovládají jazyk, jímž se vede jednání.

V těchto souvislostech pak v legislativě narážíme na úpravu práva na ochranu národa, jazyka, ochranu před rasovou a etnickou diskriminací na trhu práce, v oblasti výkonu práva shromažďovacího a sdružovacího, aj.

Dílní problematické aspekty související s národnostními menšinami řeší rovněž bilaterální mezinárodní smlouvy s okolními zeměmi, jako je Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí o sjednání Smlouvy mezi Českou a Slovenskou Federativní Republikou a Spolkovou republikou Německo o dobrém sousedství a přátelské spolupráci, publikované pod č. 521/1992 Sb., Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí o sjednání Smlouvy mezi Českou a Slovenskou Federativní Republikou a Polskou republikou o dobrém sousedství, solidaritě a přátelské spolupráci, publikované pod č. 416/1992 Sb., či Sdělení ministerstva zahraničních věcí o sjednání Smlouvy mezi Českou republikou a Slovenskou republikou o dobrém sousedství, přátelských vztazích a spolupráci, publikované pod č. 235/1993 Sb.

Stěžejní vnitrostátní zákonnou právní úpravou pro danou oblast je pak i zákon č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů. Schválení daného znění zákona však vyvolalo u zástupců národnostních menší dílní rozpaky, neboť nebyla naplněna myšlenka komplexního shrnutí problematiky národnostních menšin do jednoho předpisu a právní úprava tedy zůstala tříštivá napříč právním řádem i pro další období (Petráš, 2009, s. 153–156).

Zákon upravuje práva příslušníků národnostních menšin a působnost ministerstev, jiných správních úřadů a orgánů územních samosprávných celků ve vztahu k nim, přičemž ustanovení § 2 národnostní menšinu definuje jako „společenství občanů České republiky žijících na území současné České republiky, kteří se odlišují od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury a zároveň za účelem vyjádření a ochrany zájmů jejich společenství, které se historicky utvořil“ (viz <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-273>).

Dle tohoto zákona je dohled nad řešením otázek národnostních menšin svěřen Radě, kterou vláda zřizuje jako svůj poradní a iniciativní orgán

pro otázky týkající se národnostních menšin a jejich příslušníků. Členy Rady jsou zástupci národnostních menšin a zástupci orgánů veřejné moci. Plnění úkolů na úseku státní politiky napomáhající integraci příslušníků romské komunity do společnosti pak na místní úrovni zajišťují krajské úřady a obecní úřady obcí s rozšířenou působností (viz <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-273>).

Závěr

V současné době žije na území České republiky několik etnických a národnostních menšin. Historicky a politicky nejvýznamnější menšina na teritoriu českých zemí, tj. menšina německá, de facto přestala v důsledku výše zmíněných poválečných událostí spjatých s vysídlením německého obyvatelstva po roce 1945 existovat. Od této doby žádná z národnostních menšin na území českých zemí nedosahovala a nedosahuje takového počtu, aby bylo možno Českou republiku považovat za mnohonárodnostní stát. K nejvýznamnějším a nejpočetnějším národnostním menšinám v České republice se bezesporu řadí Slováci (cca 147 tisíc osob), kteří v českých zemích zakotvili v době existence společného státu, nadto jsou ve vztahu ke Slovenské republice udržovány i po roce 1993 více než nadstandartní vazby. V oblasti Těšínska je má zastoupení polská menšina (cca 40 tisíc osob) disponující vlastními školami, kulturními institucemi, spolky a má rovněž vymezen svůj vysílací čas v regionálním zpravodajství České televize.

K dalším menšinám, jež jsou v České republice registrovány, patří Ukrajinci v počtu přibližně 53 tisíc osob, Vietnamci (pozůstatek tzv. internacionální spolupráce v rámci Rady vzájemné hospodářské pomoci realizované v průběhu 80. let minulého století mezi Československem a Vietnamskou socialistickou republikou), jejichž počet v ČR oficiálně činí necelých 30 tisíc osob, Němci v počtu cca 18,5 tisíc osob (faktický reliktní německé menšiny usídlený především v oblasti Hlučínska), Rusové (cca 17 tisíc osob), Maďaři (cca 9 tisíc osob), Bulhaři (cca 5 tisíc osob), Bělorusové (2 tisíce osob), Řekové (2 tisíce osob)⁶, Srbové (oficiálně okolo 1 700 osob, neoficiálně až 12 tisíc osob) a Chorvaté (cca 1 100 osob). Romská národnostní menšina čítá v České republice dle odhadu 150–300

obyvatel (oficiálně cca 5 tisíc), židovská komunita – k židovskému vyznání se v České republice hlásí přibližně 4 tisíce osob – se nevymezuje jako národnostní menšina, ale jako náboženské a kulturní společenství reprezentované Federací židovských obcí v ČR.⁷

Vztah k národnostním menšinám společně s jejich právy (používání vlastního jazyka, právo na vzdělání, uchovávání kulturních tradic či adekvátní možnost uplatnění v majoritní společnosti), kterými disponují na území České republiky, plně korespondují s legislativou Evropské unie a Česká republika v daném ohledu rovněž úzce a dlouhodobě spolupracuje se sousedními zeměmi, a to především na bázi uskupení Visegrádské čtyřky.

Téma (v mnoha ohledech průřezové) národnostních a etnických menšin je rovněž opakovaně reflektováno jak v oborové didaktice dějepisu, tak především v oborové didaktice společenských věd. Jednu se stěžejních otázek, jež v rámci tzv. interkulturního vzdělávání vyvstává před učitelem, představuje tematizace národních a etnických stereotypů. Této problematice věnuje pozornost Denisa Labischová (2013), která analyzuje praktický dopad etnických (národních) stereotypů v kurikulu dějepisu a společenských věd. Postoj jedince (žáka, studenta) k danému národu či etniku je determinován jeho celkovým kulturním a společenským přehledem, vědomostmi z oblasti dějin (zejména pak dějin soudobých), významnou roli sehrává rovněž osobní zkušenost a prostředí (socio-morální milieu), v němž se pohybuje. Na základě těchto skutečností si pak žák, resp. student formuje stereotypní náhledy, které automaticky spojuje s příslušníky jednotlivých národů a etnik. Učitel by proto měl být na základě svých vědomostí a pedagogicko-didaktických dovedností schopen tyto stereotypy korigovat a tím zároveň podporovat kritické myšlení žáků směřující k tomu, že v případě aplikace mnohdy iracionálního (tradovaného či převzatého) stereotypního schématu lze na jeden a týž národ nahlížet zcela odlišně.⁸

Poznámky:

¹ Emfyteutické (zákupní, purkrechtní) právo představovalo v kontextu tehdejších českých zemí zásadní předěl v zakládání nových

osad. Na základě této normy byl lokátor (zakladatel) osady osvobozen po určitou dobu (lhůtu) od placení jakýchkoli dávek vrchnosti, na jejímž území osada vznikla. Uvedená skutečnost na straně jedné přispívala k větší dynamice zakladatelské činnosti, na straně druhé významnou měrou urychlovala následný ekonomický vývoj nově lokovaných osad. K pronikání německých kolonistů do východních partií Střední Evropy a jejich kontaktům se slovanským obyvatelstvem (české země nevyjímaje) viz např. BRATHER, Sebastian. *Hochmittelalterliche Siedlungsentwicklung und ethnische Identitäten – Slawen und Deutsche östlich der Elbe in archäologischer und siedlungsgeographischer Perspektive*. In BIERMANN, Felix, MANGELSDORF, Günter (Hrsg.). *Die bäuerliche Ostsiedlung des Mittelalters in Nordostdeutschland. Untersuchungen zum Landesausbau des 12. bis 14. Jahrhunderts im ländlichen Raum*. Frankfurt am Main: Lang, 2005, S. 29–37.

- ² Určité náznaky středověkého „nacionalismu“ lze najít v Kronice tak řečeného Dalimila z počátku 14. století, nicméně v daném kontextu se ze strany anonymního autora z domácího (českého) prostředí spíše jedná o snahu vymezit se v době nástupu lucemburské dynastie na český trůn vůči všemu cizorodému (módní trendy v oblékání, rytířská kultura, vyjadřování a další), přicházejícímu do českého království z německých zemí, Apeninského poloostrova či Francie.
- ³ Česko-německé vztahy se v průběhu druhé poloviny 19. století vyhrotily po zamítnutí tzv. fundamentálních článků v roce 1871, které měly Čechům po rakousko-uherském vyrovnání roku 1867 garantovat vysokou míru autonomie. Další konfliktní situace nastala v roce 1890, a to v důsledku zveřejnění tzv. punktací, dohody realizované mezi částí české politické reprezentace a centrální vídeňskou vládou, na jejímž základě se Čechy měly geograficky rozdělit na část čistě českou a část čistě německou – tento plán nebyl pro odpor drtivé většiny české veřejnosti uveden v život. Konečně v letech 1897 a 1898 propukly v Čechách a na Moravě tzv. jazykové bouře v reakci na nepřijetí navrhovaného zákona, podle něhož se čeština měla stát vedle němčiny úředním jazykem jak ve vnějším (platilo již od roku 1880), tak i vnitřním administrativním styku.

- ⁴ Téměř vzápětí po vzniku Československa se v pohraničních oblastech českých zemí osídlených Němci na počátku listopadu 1918 zformoval efemérní státní útvar pod názvem Německé Rakousko (Deutsch-Österreich), s centrem v Liberci (Reichenberg). Sestával ze čtyř celků (žup), a to Deutschböhmen (severní Čechy), Sudetenland (severní Morava a Slezsko s centrem v Opavě), Deutschsüdmähren (jižní Morava se sídlem ve Znojmě) a Böhmerwaldgau (jižní a jihozápadní Čechy se správním centrem v Prachaticích). Výše zmíněné župy byly postupně obsazovány vznikajícími jednotkami československé armády a jako poslední kapitulovala dne 18. prosince 1918 Opava.
- ⁵ Podkarpatská Rus se v říjnu roku 1944 poté, kdy byla obsazena postupujícími jednotkami Rudé armády, stala na základě zmanipulovaných voleb (plebiscitu) součástí Sovětského svazu – konkrétně Ukrajinské sovětské socialistické republiky jako tzv. Zakarpatská Ukrajina.
- ⁶ Řecká komunita se v českých zemích formuje po roce 1947, kdy v důsledku občanské války mezi komunistickými partyzánskými oddíly a vládními jednotkami (1946–1948) docházelo k hromadné emigraci, přičemž část těchto emigrantů přijalo i Československo. Posléze se část z nich trvale usadila zejména v oblasti Jesenicka a Třinecka. Blíže k dané problematice viz např. HLAVATÝ, Ivan. Řecká komunita na Zlatohorsku. In *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci (Společenské vědy)*, 2006, č. 292, s. 95–96.
- ⁷ Uváděná data o počtu příslušníků národnostních a etnických menšin na území České republiky jsou převzata z výsledků sčítání lidu, které se uskutečnilo v roce 2011. Bližší údaje jsou dostupné na internetových stránkách České statistického úřadu (ČSÚ) - viz <http://www.czso.cz>.
- ⁸ Problematika stereotypů při nahlížení a vnímání jednotlivých národností a etnik je detailněji rozpracována zejména v zahraniční literatuře – viz např. HENTSCHEL, Gerd. Stereotyp und Prototyp. Überlegungen zur begrifflichen Abgrenzung vom linguistischen Standpunkt. In HAHN, Hans Henning (Hrsg.). *Historische Stereotypenforschung, methodische Überlegung und empirische Befunde*. Oldenburg: Universität Oldenburg, 1995. S. 75–103.; LEHNER, Sigrid. *Die EU in den Stereotypen österreichischer Studenten gegenüber EU – Europäern und anderen Ländern*. Wien: Universität Wien, 1996.; MACRAE, Neil,

HEWSTONE, Miles, STANGOR, Charles. *Stereotypy i uprzedzenia*. Gdańsk: GWP, 1999. V českém prostředí této problematice věnuje pozornost Denisa Labischová – např. LABISCHOVÁ, Denisa. Stereotyp Poláka ve vědomí české studující mládeže. In HRODEK, Dominik (ed.). *Česká a polská historická tradice a její vztah k současnosti*. Praha: Univerzita Karlova, 2003. s. 25–38.

Literatura a zdroje:

- BIERMANN, Felix, MANGELSDORF, Günter (Hrsg.). *Die bäuerliche Ostsiedlung des Mittelalters in Nordostdeutschland. Untersuchungen zum Landesausbau des 12. bis 14. Jahrhunderts im ländlichen Raum*. Frankfurt am Main: Lang, 2005, S. 29–37.
- Dekret presidenta republiky č. 12 ze dne 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa [online] © AION CS, s.r.o. 2010–2017 [cit. 2017-05-17] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-12>.
- GAWRECKI, Dan. *Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918–1938*. Český Těšín: Muzeum Těšínska, 1999.
- HENTSCHEL, Gerd. Stereotyp und Prototyp. Überlegungen zur begrifflichen Abgrenzung vom linguistischen Standpunkt. In HAHN, Hans Henning (Hrsg.). *Historische Stereotypenforschung, methodische Überlegung und empirische Befunde*. Oldenburg: Universität Oldenburg, 1995. S. 75–103.
- HLAVATÝ, Ivan. Řecká komunita na Zlatohorsku. In *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci (Společenské vědy)*, 2006, č. 292, s. 95–96.
- KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918–1938). Díl 1. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha: Libri, 2003a.
- KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918–1938). Díl 2. Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*. Praha: Libri, 2002.
- KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918–1938). Díl 3. O přežití a o život (1936–1938)*. Praha: Libri, 2003b.
- KLADIWA, Pavel, GAWRECKI, Dan, KADLEC, Petr a kol. *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930 (2 svazky)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016.
- KLÁPŠTĚ, Jan. *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012.
- KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a Evropě 1815–1914*. Praha: Argo, 1996.
- KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005.

- KŘEN, Jan. *Historie proměny češství*. Praha: Karolinum, 1992.
- KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*. Praha: Karolinum, 2013.
- LABISCHOVÁ, Denisa. *Co si uchováváme v paměti. Empirický výzkum historického vědomí*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2013.
- LABISCHOVÁ, Denisa. Stereotyp Poláka ve vědomí české studující mládeže. In HRODEK, Dominik (ed.). *Česká a polská historická tradice a její vztah k současnosti*. Praha: Univerzita Karlova, 2003. s. 25–38.
- LEHNER, Sigrid. *Die EU in den Stereotypen österreichischer Studenten gegenüber EU – Europäern und anderen Ländern*. Wien: Universität Wien, 1996.
- MACRAE, Neil, HEWSTONE, Miles, STANGOR, Charles. *Stereotypy i uprzedzenia*. Gdańsk: GWP, 1999.
- PETRÁŠ, René. Menšiny v Československu 1945–1989. In MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav. *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2004.
- PETRÁŠ, René a kol. (eds.) *Menšiny a právo v České republice*. Praha: Auditorium, 2009.
- Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 521, kterým se sděluje, že dne 27. února 1992 byla v Praze podepsána *Smlouva mezi Českou a Slovenskou Federativní Republikou a Spolkovou republikou Německo o dobrém sousedství a přátelské spolupráci* [online] © AION CS, s.r.o. 2010–2017 [cit. 2017-05-17] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-521>.
- Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 416, kterým se sděluje, že dne 6. října 1991 byla v Krakově podepsána *Smlouva mezi Českou a Slovenskou Federativní Republikou a Polskou republikou o dobrém sousedství, solidaritě a přátelské spolupráci* [online] © AION CS, s.r.o. 2010–2017 [cit. 2017-05-17] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-416>.
- Sdělení ministerstva zahraničních věcí č. 235, kterým se sděluje, že dne 23. listopadu 1992 byla v Bratislavě podepsána *Smlouva mezi Českou republikou a Slovenskou republikou o dobrém sousedství, přátelských vztazích a spolupráci* [online] © AION CS, s.r.o. 2010–2017 [cit. 2017-05-17] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-235>.
- STANĚK, Tomáš. *Německé menšiny v českých zemích*. Praha: ISE, 1993.
- SLÁDEK, Milan. *Němci v Čechách: německá menšina v českých zemích a Československu 1848–1946*. Praha: Pragma, 2002.
- Usnesení předsednictva České národní rady č. 2 ze dne 16. prosince 1992 o vyhlášení *LISTINY ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD* jako součásti ústavního pořádku České republiky [online] © AION CS, s.r.o. 2010–2017 [cit. 2017-05-17] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-2>.

Ústavní zákon České národní rady č. 1 ze dne 16. prosince 1992 ÚSTAVA ČESKÉ REPUBLIKY [online] © AION CS, s.r.o. 2010–2017 [cit. 2017-05-17] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-1>.

Ústavní zákon č. 144 ze dne 27. října 1968 o *postavení národností v Československé socialistické republice* [online] © AION CS, s.r.o. 2010–2017 [cit. 2017-05-17] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1968-144>.

Zákon č. 34 ze dne 24. dubna 1953, *jímž některé osoby nabývají československého státního občanství* [online] © AION CS, s.r.o. 2010–2017 [cit. 2017-05-17] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1953-34>.

Zákon č. 273 ze dne 10. července 2001 o *právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů* [online] © AION CS, s.r.o. 2010–2017 [cit. 2017-05-17] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-273>.

Kontakt na autory příspěvku:

Mgr. Pavel Krákora, Ph.D.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc
e-mail: pavel.krakora@upol.cz

JUDr. Zdenka Nováková, Ph.D.
Ústav pedagogiky a sociálních studií
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc
e-mail: zdenka.novakova@upol.cz